

Ну а назвою книжка завдячує однойменному віршу Богдана-Ігоря Антонича, написаному за вісім років до Другої світової:

Предивні, зачаровані міста  
з рудого порохна й рябої мерви.  
І пасма вулиць сплетені, мов нерви,  
і клуня в сірих теремах містка.

І наче плюш з роздертого листа,  
життя засушене, немов консерви.  
Одначе праця йде все без перерви,  
листок зшиває вічно до листка.

Здобичники у сутінках тюрми  
ссуть мошечок, рабинь своїх, живіт.  
Рядами над рядами тут доми

піснями труду дневі шлють привіт.  
Подумай мимохіть, як чобітьми,  
є легко розчавити цілий світ\*.

\* Антонич Б.-І. Привітання життя. — Львів: Дажбог, 1931. — С. 40.

## ЗА ГАБСБУРГІВ

Незримий зв'язок Австро-Угорщини та сьогоднішньої України — не лише в габсбурзькій спадщині Галичини, Закарпаття та Буковини, а й у відгомоні комерційної, наукової чи культурної діяльності підданих Дунайської монархії на схід від Збруча. Можна згадати і взаємонасичення та підтримку галицької та наддніпрянської інтелігенції протягом «довгого» XIX століття, аж до Першої світової війни. І сьогодні мешканці України, окрім тих районів, де ще стоїть брудний чобіт російської окупаційної армії, можуть за бажання та досить скромного бюджету зустрітись зі спадщиною Австро-Угорщини: чи то в межах власної країни, чи то подорожуючи до Відня, Адріатики або Праги. Зрештою, можна торкнутися цього незримого спадку навіть удома — насолодитися кавою по-віденськи чи відповідним десертом, послухати вальси або зануритися в океан літератури, народженої в імперії Габсбургів. Але як саме українці й ця династія опинилися на одній стежині й чим завершилася їхня спільна подорож?

## Ігрища престолів

Роду Габсбургів випав жереб століттями правити в серці Європи, на перехресті культур, економік, націй, релігій. Імперія виникла не одразу: Габсбурги йшли до неї довго і виснажливо, з перемінним успіхом. Часом їм доводилося поступатися чи відступати, а нові надбання досягалися не лише силою зброї, а й хитромудрими дипломатичними комбінаціями та вдалим шлюбними союзами. Поступово в орбіту інтересів та впливів Габсбургів потрапили й українські землі.

Шанс для загалом не надто знатного роду Габсбургів стати першими в Австрії з'явився після того, як 1246 року в битві на Лейті загинув герцог Фрідріх II Австрійський на прізвисько Войовничий. Тим самим обірвалася чоловіча лінія роду Бабенбергів, який правив в Австрії з 976 року. Герцог воював проти угорців, на боці яких виступив і не названий на ім'я король Русі (частина сучасних істориків ідентифікує його як Данила Романовича [Галицького], а інша — як Ростислава Михайловича). Навіть більше, серед версій про загибель герцога в бою фігурує й поєдинок між Фрідріхом II і тим самим королем Русі, який переміг герцога, вбивши його. Щоправда, у битві на Лейті перемогли австрійці, але через смерть їхнього правителя почався період турбулентності, спричинений змаганнями за корону Австрії.

Спроба володарів Русі долучитися до цього забігу завершилася невдачею: четвертий син Данила Роман, князь слонімський і луцький, який одружився з небогою Фрідріха II Гертрудою, програв війну чеському королеви Отакару II з династії Пржемысловичів, а той утратив владу над Австрією 1276-го, коли країна й перейшла під скіпетр Габсбургів. За 15 років до того в Пожоні (нині Братислава)

він, на той час уже 28-річний король Чехії, уклав шлюб із 16-річною уродженкою Києва, донькою Ростислава Михайловича та онукою угорського короля Бели IV Кунігундою. 25 грудня 1261 року Отакар провів пишну коронацію нової дружини в Празі. Темпераментна й гарна Кунігунда нерідко супроводжувала чоловіка на турніри, а для її розваг він завіз до чеської столиці левів.

А ось протистояння з Габсбургами Отакар, якого сучасники називали королем Залізним і Золотим, не витримав. Зокрема, 1273 року програв вибори короля Німеччини (формально титул звучав як «король римський») 55-річному графу Рудольфу Габсбургу, якого підтримав Папський престол. За рік король Рудольф вимагав від Отакара присяги вірності, а головне — повернути Австрію, Штирію, Каринтію та Крайну, тракуючи їх як імперські лени<sup>1</sup>, що незаконно потрапили під владу чеського короля. Габсбурга підтримали австрійське дворянство і місцеві єпископи католицької церкви. Армія імперії вторглася в Австрію, змусивши Отакара відмовитися від неї та Штирії. Утім той не змирився, але програв 1278 року битву на Моравському полі. Габсбург міг тріумфувати: вороги втекли, попри те, що Отакар мужньо бився в ар'єргарді і був знайдений на полі бою вбитим.

<sup>1</sup> У XIII столітті, про яке йдеться, офіційний титул «король римський» був проміжним, від виборів до моменту коронації обранця папою римським, коли обранець перетворювався на легітимізованого імператора Священної Римської імперії германської нації. Наприкінці XV століття відбулося розмежування титулів «король Німеччини» (обраний, але ще не коронований імператор) та «король римський» (обраний ще за життя поточного імператора спадкоємець імперського престолу).

Лен (феод) — спадкове земельне володіння в епоху феодалізму, яке надавали за службу (переважно військову) та інші повинності. — Прим. ред.

Новим об'єктом територіального зацікавлення Габсбургів стала Угорщина, яку вони намагалися отримати під свій контроль дипломатичними, матримоніальними та військовими шляхами. Справа була нелегка: правляча в Угорщині Анжуйська династія у взаємодії з володарями Чехії та Польщі щосили пручалася, а то й взагалі атакувала.

На той час Священна Римська імперія була умовним конгломератом з різного ґатунку держав від Голландії та Брабанту на заході до Сілезії на сході та від Гольштейну на півночі до Трієста на півдні. Це було серце континенту, багате містами, рудниками, лісами, підперезане торговими шляхами, сповнене шумом військових таборів, базарних площ, свят і паломництва. Про корону імператора, крім німецьких князів та герцогів, мріяли англійський, французький, чеський, польський королі. Змагалися за неї й Габсбурги, хоч і не могли похвалитися родоводом, як у давніх монархів. Але надто привабливою була імператорська корона: як спадкоємець влади Карла Великого та давньоримських цезарів імператор отримував у руки сакральні віжки, що давали право (теоретично, бо на практиці імператори нерідко були слабкі та бідні) накинути свою волю мало не на весь континент.

І ось 1437 року помер останній імператор з роду Люксембургів, який устиг об'єднати корони Священної Римської імперії, Чехії та Угорщини. Він заповідав їх своєму зятю Альбрехту Австрійському з Габсбургів. Обраний імператором Альбрехт започаткував практично безперервну лінію Габсбургів на цьому троні. Новий монарх зумів стати правителем і для Угорщини та Чехії. 1438 року у Франкфурті курфюрсти обрали Альбрехта королем Німеччини (римським королем) з ім'ям Альбрехта II. Він став першим із Габсбургів, хто об'єднав під своєю владою Австрію, Чехію, Угорщину та німецькі землі. Щоправда, таке об'єднання

тоді тривало недовго — близько двох років, а вже за його малолітнього сина спілка трьох держав розпалася під грім міжусобиць. Проте з 1438 до 1806 року (з перервою в 1742–1745 роках) трон імператора залишався за Габсбургами.

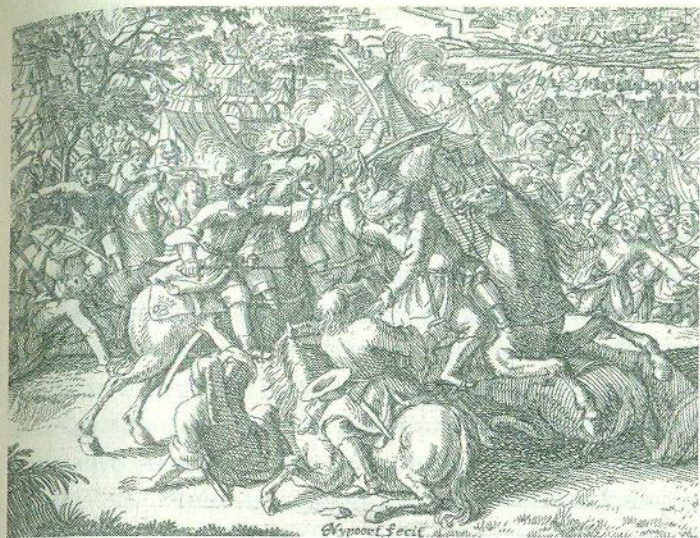
Далі пішли століття війн, союзів, шлюбів, інтриг і ка-таклізмів, коли боротьба за серце Європи тривала між Габсбургами, правителями Польщі й Угорщини, а перцю цим стосункам додавали мінлива політика пап римських та османська загроза. Саме під час відбиття наступу армії турецького султана Мурада II, що розорила Сербію і вийшла до угорських кордонів, і помер від дизентерії Альбрехт Габсбург. Турки-османи мали намір продовжити свій переможний марш углиб Європи: істотність цієї загрози визначатиме політику християнських монархів у регіоні ще два з половиною століття. Вже 1469-го турецькі війська вперше атакували володіння Габсбургів, давши старт постійним набігам на прикордонні райони Штирії, Каринтії та Крайни. Угорщина та Трансильванія перебували в зоні постійного ризику нападів турків, а потім і взагалі перейшли під контроль султанів.

Але не лише зовнішні загрози спричиняли головний біль для Габсбургів, німецька, богемська та угорська аристократія опиралися посиленню влади монарха, а то й зовсім намагалися відсепаруватися. Питання політики перепліталися з проблемами сплати податків і економічного розвитку, а хмизу у вогонь докидала релігійна ворожнеча. Реформація набирала обертів, що аж ніяк не тішило відданих католицькій церкві Габсбургів. Зрештою чималу частину континенту охопила Тридцятилітня війна (1618–1648), відгомін якої долітав і до українських земель.

Призом переможцю у війні мала стати гегемонія у Священній Римській імперії, а отже, і в усій Європі включно з її новими заморськими володіннями. Почавшись як ре-

лігійне протистояння протестантів і католиків, Тридцятирічна війна перетворилася на боротьбу протестантських князів та їхнього підступного союзника — Франції проти спроб Габсбургів дати своїм імператорським регаліям реальне владне наповнення. До кривавої гри долучилися Англія та протестантська Голландська республіка (Об'єднані провінції Нідерландів), Данія та Швеція. Бойові втрати Священної Римської імперії та іспанців становили близько 400 тисяч людей, їхніх противників (протестантів та Франції) — близько 300 тисяч. Загалом загинуло близько 8 млн людей, більшість із них були жителями саме Центральної Європи, яка на десятиліття перетворилася на арену бойових дій. Крім того, рясні жнива тут збирали голод та епідемії.

Ослаблення сил і можливостей династії Габсбургів унаслідок релігійного протистояння та Тридцятилітньої війни, посилення в Європі позицій Франції та норавлива політика трансильванських князів були на руку сусідам, які бажали вибити табуретку з-під ніг австрійських монархів. А заразом це шкодило можливостям імперії та насамперед Габсбургів у небезпечному протистоянні з турками. Кілька разів здавалося, що ніщо вже не заважає злетіти над серцем Європи зеленому прапору пророка Мухамеда. Але перемога під Віднем 1683 року стала, як виявилось, переломною. За Карловицьким миром 1699 року Австрія отримала більшу частину Угорщини, Хорватію (включно зі Славонією) та Трансильванію. Саме в цей



Битва під Віднем 1683 року, фрагмент нідерландської гравюри, 1694 рік

час під скіпетр Габсбургів остаточно перейшло й сучасне Закарпаття. Пожаревацький мирний договір 1718 року відсунув турецький кордон ще далі на південь, тож Габсбурги змогли сконцентруватися на внутрішніх питаннях своїх володінь. За цим були роки реформ, відмов від них і знову реформ. Безумовно, під практично безперервну канонаду воєн. Для Габсбурзької монархії кінець XVII і початок XVIII століть — час становлення абсолютизму, військового реформування та зародження бюрократії, що стала прикметною ознакою країни.

На сході габсбурзькі володіння тривалий час межували із землями, що перебували в орбіті інтересів як династії, так і турків і трансильванських князів. Ідеться про частину північної Угорщини, Словаччини, сучасне Закарпаття і власне Трансильванію (Семигород). У змаганні за регіон

Карловицький конгрес 1698–1699 років — міжнародний конгрес, на якому вироблені умови й укладені мирні договори між державами «Священної ліги» (Австрія, Венеція, Річ Посполита, Московське царство) та Османською імперією, яка зазнала воєнної поразки. З цього моменту Османська імперія починає втрачати контроль за своїми володіннями у Європі. — Прим. ред.